

ОСНОВНІ РОЗБІЖНОСТІ МІЖ КАНОНІЧНИМИ ЄВАНГЕЛІЯМИ ТА ЄВАНГЕЛІЄМ ВІД ПЕТРА

У статті зроблено порівняльний аналіз канонічних євангелій та апокрифічного Євангелія від Петра, вказано на розбіжності між ними. Висловлено припущення про причини визнання цього твору апокрифічним. Євангеліє від Петра не містить теми спасіння та спокути, які важливі в інших християнських книгах. Відсутні також посилання на пророцтва, які здійснюються в житті Ісуса. Показано важливість цього джерела для вивчення історії раннього християнства.

Ключові слова: християнство, канонічний, Євангеліє від Петра, апокрифи.

Зміст євангелій, що створюються у перші століття нашої ери, тісно пов'язаний із проблемами, якими супроводжувалося становлення християнства, кристалізацією його вчення та формуванням внутрішніх течій. Проблема визначення часу і місця появи давньої християнської літератури, особливостей її жанрів, витоків і джерел книг, як визнаних, так і не визнаних церквою священними, в сучасній науці до кінця не вирішена. Новий заповіт містить 27 творів: чотири євангелія (від Матвія, Марка, Луки та Йоанна), двадцять одне послання, авторство чотирнадцяти з яких церква приписує апостолу Павлу, та Дії Апостолів. Закінчує Новий заповіт Одкровення Йоанна Богослова. Тексти Нового заповіту вважаються канонічними, нормативними. Написані вони грецькою мовою, що була розмовною у східних провінціях Римської імперії, хоча в самій Палестині, де з'явилися перші християнські проповідники, розмовляли переважно арамейською.

Однак твори, що склали Новий заповіт, – це лише частина християнської літератури, яка була створена у I – III ст., ще до

визнання християнства офіційною релігією. Християнські автори кінця II – IV ст. згадують, цитують, переповідають євангелія від Петра, від Андрія, від Варфоломея, два євангелія від Фоми, Євангеліє від Марії та ін. Не всі євангелія, які згодом були визнані канонічними, однаково шановані різними християнськими групами. Із канонічних євангелій на рубежі I – II ст. найбільш популярними були євангелія від Марка та від Матвія (в грецькій та арамейській версіях), а також Євангеліє від Луки. Євангеліє від Йоанна визнавалося далеко не всіма групами, є свідчення, що воно було відоме гностикам. Юстин використовував Євангеліє від Петра, Папій робив посилення на Євангеліє євреїв, яке, як і Євангеліє ебонітів, шанувалось юдео-християнами Палестини та Сирії. Єгипетські християни особливо цінили Євангеліє від Фоми та Євангеліє від Філіпа, які спершу були написані грецькою, а пізніше перекладені коптською мовою.

Не можна сказати, що апокрифічні твори, у тому числі і Євангеліє від Петра, не привертають увагу дослідників. Останнім часом вийшли друком переклади та коментарі до них Євангелія від Петра французькою, російською, німецькою та іншими мовами [1], [3], [6], [7], [11]. Залишається актуальною проблема вивчення ранніх апокрифічних християнських текстів. Про це свідчать останні відкриття невідомих раніше рукописів, зокрема Євангеліє від Іуди, автентичність якого було підтверджено, та гостра полеміка, яку вони спричинили як серед науковців, так і в церкві. Це ще раз вказує на важливе значення неканонічних творів для вивчення раннього християнства.

Мета статті – порівняльний аналіз канонічних Євангелій та Євангелія від Петра і визначення основних розбіжностей між ними.

Перші християни визнавали священними писаннями книги Старого заповіту, а власне віровчення поширювали шляхом передачі з уст в уста. Із розширенням впливу християнства і залучення до нової віри великої кількості країн та народів виникла небезпека порушення усної традиції, і щоб захистити її від викривлень та надати вченню необхідної однорідності, постала потреба закріпити її в письмовій формі. Окрім іншого, це повинно було сприяти поширенню християнства в тих теренах, які було неможливо охопити усним проповідництвом. Так з'явилися перші зразки християнської літератури – апостольські послання, сказання

про суспільне служіння Ісуса Христа і його життя, а також про діяння різних апостолів, записи одкровень та ін.

При цьому інформаційна ізолюваність перших християнських общин нерідко призводила до того, що в кожній із них виникало своє зібрання новозавітних текстів. З часом, у міру централізації християнської церкви, виникла проблема упорядкування священних писань ранніх християн. На першому етапі вирішення цієї проблеми християнські теологи зробили бібліографічні дослідження письмового спадку. Збереглося декілька складених ними списків писань християн. Найдавніший із них, знайдений в 1740р. італійським дослідником Людовіком Мураторі, датується кінцем II ст. Цей список, що отримав назву “Канон Мураторі”, показує, які книги вважались частиною Нового заповіту наприкінці II ст. [9, 28 – 29]. Пізніше – в III ст. з’явилися “Римський канон” і “Александрійський канон”.

У IV столітті на соборі в Лаодикей (363 р.) був складений “Лаодикейський канон”, а в 419 р. на Карфагенському соборі був остаточно затверджений чинний до сьогодні список книг Нового заповіту. До нього не увійшла низка писань із вищевказаних ранніх “канонів”, які також згадувалися у творах древніх християнських авторів. Тексти, які опинилися за межами затвердженого в Карфагені складу Нового заповіту, названі “апокрифічними” Євангеліями або просто апокрифами – від грецького слова “*ἀπόκρυφος*” – таємний.

Кількість невизнаних Карфагенським собором новозавітних за своїм змістом апокрифів дуже велика. Відомі заголовки більше сотні таких писань, із яких лише менше половини збереглися до наших днів. Більшість було втрачено. До того ж, серед тих, що збереглися, переважають фрагменти апокрифічних творів, а не повні їх рукописи.

Багато з апокрифів, які збереглися, називаються “євангеліями”. Цей термін походить від грецького слова “*εὐαγγέλιον*”, що означає нагороду за хорошу звістку, а в формі множини “*εὐαγγέλια*” – жертвопринесення за отримання хорошої звістки. В процесі використання цього слова в християнському релігійному ужитку воно набуло більш загального значення – “добра (або блага) вість”, яке застосовувалося і до писань, які

увійшли до складу Нового заповіту, і до апокрифів, зв'язок яких з канонічними текстами є очевидний.

Не всі ці “відкинуті” писання були заборонені християнською церквою. Деякі апокрифи за рекомендацією авторитетних християнських богословів увійшли до кола домашнього читання і продовжували цитуватися релігійними авторами. До числа таких “легальних” апокрифів відносились тексти, які містили біографічні свідчення про Марію та Йосифа, а також подробиці народження і дитинства Ісуса, які доповнюють досить скупу інформацію, наведену в перших главах синоптичних Євангелій.

Одним із раних апокрифічних євангелій є так зване Євангеліє від Петра. Фрагмент цього євангелія був знайдений 1886 року в Єгипті у могилі середньовічного монаха (там також були неканонічний Апокаліпсис Петра і апокрифічна Книга Єноха) і одразу ж опублікований з перекладом [10]. Сам рукопис на пергаменті датується приблизно VIII – IX століттям, але мова і стиль фрагменту Євангелія вказує на належність до ранньої християнської літератури.

Тотожність знайденого фрагмента з Євангелієм від Петра встановлено на основі того, що розповідь ведеться від першої особи, і автор називає себе Симоном Петром. Це Євангеліє згадують християнські автори Оріген, у “Коментарях на Євангеліє від Матвія” та Євсевій Кесарійський у “Церковній історії”. Євсевій пише, що Серапіон, єпископ в Кілікії, який керував також християнською общиною в Сирії (близько 200 року), виявив, що віруючі цієї общини користуються Євангелієм від Петра. Спочатку єпископ дозволив їм читати це Євангеліє, але згодом уважно ознайомившись із ним, надіслав християнам своєї околиці спеціальне послання, яке забороняло читання Євангелія. Причина заборони, за словами Серапіона, полягала в тому, що цим Євангелієм користувалися докети. Засуджуючи вплив докетів на Євангеліє від Петра, Серапіон тим не менше зазначає, що багато в цьому писанні співзвучне з істинним ученням Спасителя, а деякі заповіді додані [Євсевій, Церковна історія VI, 12]. В іншому місці “Церковної історії” Євсевій називає вже від себе це Євангеліє підробленим [Євсевій, Церковна історія III, 25].

У сучасній історичній науці переважає думка, що текст Євангелія від Петра, який потрапив до рук Серапіона, був не первинний, а опрацьований пізніше сектою докетів. Тривалий час була поширена думка про залежність апокрифа від канонічних писань [2, 198], однак в останні роки висловлюється припущення про незалежність цього Євангелія від Нового заповіту і навіть про більш раннє, ніж чотири Євангелія, створення його першооснови.

Євангеліє від Петра належать до того ж жанру, що й новозавітні євангелія, тобто містить не тільки повчання, але й описовий матеріал. Крім опису суду і страти Ісуса, у ньому згадувалися брати Ісуса. Найбільш близьким із канонічних євангелій до розповіді Петра видається Євангеліє від Луки, однак розбіжності між двома євангеліями досить суттєві.

Петро відіграє суттєву роль у християнських писаннях та легендах. Згідно з новозавітними євангеліями, він зі своїм братом Андрієм були першими учнями Ісуса. Проходячи повз Галилейське море Ісус побачив Симона (згодом Ісус дав йому ім'я Петро (Пётрос) – грецькою “скеля”) та його брата Андрія, “як вони кидали мережу в море, були бо рибалки. Ісус їм сказав: Ідіть за мною, я зроблю вас рибалками людей” [Мк. 1. 16 – 17]. Перелік дванадцяти апостолів в канонічних євангеліях починається з імені Петра [Мк. 3. 16 – 19; Мт. 10. 2 – 4; Лк. 6. 14 – 16]. У Євангелії від Матвія є фраза, яка возвеличує Петра серед інших учнів. Ісус говорить: “Тож і я тобі заявляю, що ти – Петро-Скеля і на цій скелі збудую мою Церкву й адові ворота її не подолають. Я дам тобі ключі царства небесного” [Мт. 16. 18 – 19]. Цієї фрази нема в інших євангеліях. У Євангелії від Іоанна, в якому “улюбленим учнем” є сам Іоанн, збережена традиція особливого становища Петра: Ісус звертається до Петра: “Паси мої ягнята!... Паси мої вівці!” [Ів. 21. 15 – 17]. Відбиття усної традиції можна простежити у згадках про те, що Ісус після воскресіння першим явився Петру [Лк. 24. 34].

Особливе становище Петра в єрусалимській общині створило уявлення про те, що він був покликаний проповідувати християнство серед юдеїв. Проте можна простежити й інше ставлення до образу Петра. В новозавітних євангеліях міститься розповідь про те, як Петро тричі зрікся свого учителя [Мт. 26. 69 – 74].

Принижений образ Петра і в Євангелії від Фоми із Наг-Хаммаді, в якому, зрозуміло, найближчим учнем постає Фома. Однак в результаті діяльності проповідників римської общини в більш пізній апокрифічній літературі – в “Діяннях Петра”, в легендах, пов’язаних з перебуванням Петра в Римі, – розвивалася в основному апологетична традиція.

Повага, якою користувався Петро серед перших послідовників християнства, зрозуміло, повинна була привести до появи книг, які передають традицію пов’язану з його ім’ям. Між іншим в Новий заповіт включені тільки два послання, авторство яких приписано Петру і в яких не міститься розповідей про його участь в проповідуванні вчення Ісуса.

Імовірно, у Євангелії від Петра описувалося народження Ісуса. Проповідь Ісуса не дійшла, але, якщо вірити уже згадуваному свідченню Серапіона, у ній багато збіглося з писаннями, прийнятими ортодоксальними єпископами. Євангеліє від Петра доповнює наші знання про суд над Ісусом [5, 540]. Описані його страта, воскресіння і поведінка учнів, юдейських старійшин, народу, і римського прокуратора Понтія Пілата. Головна роль у суді над Ісусом відведена правителю Галілеї Іроду Антипі. Про те, що Ірод був причетний до процесу над Ісусом, сказано у Луки: Пілат відправив Ісуса до Ірода, але той, посміявшись над ним, повернув його назад [Лк. 23, 11]. В Діяннях апостолів також сказано, що проти Ісуса виступили Ірод і Понтій Пілат: “Зійшлися бо справді у цім місті проти слуги твого святого Ісуса, якого ти помазав, Ірод і Понтій Пілат з поганями й людьми ізраїльськими” [Діян. 4, 27]. У Євангелії від Петра можна простежити традицію, пов’язану з іншими канонічними євангеліями. Зокрема, мова йде про гвіздки, якими були прибиті руки Ісуса до хреста [1, 67]. Наведена подробиця ріднить апокриф із Євангелієм від Йоанна, а не Луки, оскільки із новозавітних Євангелій гвіздки згадуються лише в Євангелії від Йоанна. Це одна з небагатьох згадок прибивання як способу страти. Фома говорить там про рани від гвіздків: “Як не побачу на його руках ран від цвяхів і не вкладу мого пальця у місце, де були цвяхи, і коли руки моєї не вкладу в його бік, не повірю!” [Ів. 20. 25]. В “Діяннях апостолів” сказано, що Ісуса убили, повісивши на дереві: “Його вони, повісивши на дереві, убили” [Діян. 10. 39]. Таким чином, в

ранній християнській традиції існували розбіжності з приводу способу страти Ісуса.

В описі мук Ісуса перед стратою є окремі деталі, які розходяться з новозавітною розповіддю, хоча в цілому вони збігаються з канонам. Відмінність полягає в тому, що, кепкуючи над Ісусом, в Євангелії від Петра його садять на суддівське місце і звертаються до нього: мовляв, суди праведно, цар Ізраїльський [1, 66]. В новозавітних євангеліях Ісуса вітають як царя юдейського: “Вони вдягли його в багряницю і, сплівши вінець із тернини, поклали на нього й почали його вітати: Радуйся, царю юдейський!” [Мр. 15. 17 – 18], але про те, що Ісуса посадили на суддівське місце, не вказано. У Йоанна [Ів. 19. 13] також вживається грецьке слово βῆμα – суддівське місце, але на нього сідає Пілат, а не Ісус [4, 486].

Важливим моментом є те, що євангеліст Марко свідчить про знущання над засудженим Ісусом вояків: “Вояки повели його в середину двору, тобто у Преторію, і скликали всю чоту” [Мр. 15. 16 – 19]. Натомість у Євангелії від Петра над Ісусом знущався натовп людей, а не вояки [1, 66]. Ця розбіжність у євангеліях є суттєвою, оскільки апокрифічний текст показує негативне ставлення народних мас до Ісуса і його вчення, чого нема в канонічному тексті.

Можна припустити, що традицію, яка бере свій початок з Євангелія від Петра, знав критик християнства Цельс. За Орігеном, який полемізував із ним, у Цельса було сказано, що, за словами християн, юдеї, стративши і напоївши його жовцю, накликали на себе гнів божий [Проти Цельса IV. 22]. Таке трактування відсутнє в канонічних євангеліях, тільки у Матвія говориться, що Ісусу дали випити оцет, змішаний із жовцю: “дали йому пити вина, змішаного з жовцю, але він, покуштувавши, не хотів пити” [Мт. 27. 34], в інших трьох євангеліях Ісусу дають оцет [Ів. 19. 29; Лк. 23. 16; Мр. 15. 30]. У Петра жовч поставлена на перше місце. Слово “жовч” (χολή) грецькою означає і отруту. Отже, версія Петра була настільки популярна серед християн, що потрапила і в твір їхнього супротивника. На основі цих даних припускаємо, що первинний варіант євангелія був створений приблизно в один час із канонічними євангеліями.

Фантастично в Євангелії від Петра виглядає опис воскресіння Ісуса. В новозавітних євангеліях сам момент воскресіння здійснюється таємно. У Петра описані всі подробиці воскресіння, і відбувається воно у присутності багатьох свідків [1, 68 – 69]. Опис воскресіння не має паралелей в інших відомих нам євангеліях. Всі описи воскресіння Ісуса близькі до апокаліптичної літератури.

Аналіз змісту фрагменту Євангелія від Петра вказує, що в основі його лежала давня християнська традиція, використана і в Новому заповіті. Однак можна говорити про наявність особливої традиції, яка була пов'язана з апостолом Петром і яка в канонічних писаннях зображена тільки в окремих згадках. Автор Євангелія від Петра, міг бути знайомий з новозавітними писаннями, зокрема з Євангелієм від Марка [8, 567], але міг користуватися й іншими джерелами.

Текст апокрифа, що дійшов до нас, справляє враження цілісної розповіді, яка розвиває дві теми – тему маніфестації дива, маніфестації божественності Христа, і тему провини тих, хто віддав його на муки і не визнав його, незважаючи на цю маніфестацію. В тексті, що зберігся, немає теми спасіння та спокути, які важливі в інших християнських книгах. Відсутні також посилання на пророцтва, які відбуваються в житті Ісуса. Хоча ми бачимо схожість використаних фактологічних деталей, божественність Ісуса розкривається через дива та знамення, а не через здійснення пророцтв, що принципово відрізняє Євангеліє від Петра і твори Нового заповіту. Характерно, що протягом усього збереженого тексту автор ніде не використовує ім'я "Ісус", але тільки "Господь", і навіть мертве тіло – це тіло "Господа", тим самим текст освячується. Читачі та слухачі цього тексту повинні були усвідомлювати, що яких би мук та зневаги з боку натовпу і охоронців не зазнав Ісус, він завжди "Господь".

Євангеліє від Петра має важливе значення для істориків християнства тому, що воно було створене за відсутності канону. У той період євангельський матеріал був ще не сформований остаточно. По суті це не теологічний трактат, а твір який відображав християнське вчення в його суперечливому розвитку та становленні, зберіг древню традицію про Ісуса. Євангеліє від Петра відповідало потребам тогочасних віруючих – це потреба у диві, в справедливій відплаті винуватцям страти Ісуса. Цей твір

займає проміжне становище між іудео-християнською та новозавітною традицією, з одного боку, і гностичними вченнями – з іншого. Можливо, саме тому воно не було визнане церквою: образ Христа, який не відчуває страждань, асоціювався з засудженим гностичним вченням, а фантастичні деталі розходились з описаними у книгах, що були визнані священними. Тим не менше це Євангеліє тривалий час ще переписувалося і поважалося серед окремих груп східних християн.

Перспективним напрямком подальшого дослідження проблеми може бути порівняльний аналіз Євангелія від Петра з іншими апокрифічними творами.

Евсевий Памфил. Церковная история. – СПб.: Амфора, 2005. – 491 с.

Новий Завіт з коментарем. – Львів: Стрім, 1994. – 672 с.

Ориген. Против Цельса. Апология христианства. – Москва: Учебно-информ. экуменический центр ап. Павла, 1996. – 365 с.

1. Апокрифы древних христиан. (Перевод и исследование И.С. Свенцицкой и М.К. Трофимовой). – М.: Сфера, 2006. – 304 с.

2. Деревенский Б.Г. Иисус Христос в документах истории. – СПб.: Алетейя, 2001. – 576 с.

3. Книга апокрифов. Неканонические Евангелия. – М.: Эксмо, 2006. – 416 с.

4. Толковая Библия. Т.9. – Петербург: Странник, 1912. – 505 с.

5. Barrett C.C. The Gospel According to St. John: An introduction with commentary and notes on the Greek text. – Philadelphia: The Westminster Press, 1978. – XV+638 p.

6. Das Petrus-evangelium und die Petrusapokalypse: die griechischen Fragmente mit deutscher und englischer Übersetzung / T. J. Kraus und T. Nicklas. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2004. – X+153 S.

7. Évangile de Pierre: introduction, texte critique, traduction, commentaire et index par M. G. Mara. – Paris: Cerf, 2006. – 243 p.

8. Lane W. The Gospel of Mark. – Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 1995. – 678 p.

9. New Testament apocrypha. Vol. I: Gospels and related writings / W. Schneemelcher. – Cambridge: Westminster John Knox Press, 2003. – 572 p.

10. Robinson J.A. The Gospel according to Peter, and the Revelation of Peter: two lectures on the newly recovered fragments, together with the Greek texts. – London: Clay C.J., 1892. – 96 p.

11. The apocryphal New Testament: a collection of apocryphal Christian literature in an English translation / J.K. Elliott. – Oxford: Clarendon Press, 1993. – XXV+747 p.

Игорь Клымив. Основные расхождения между каноническими евангелиями и Евангелием от Петра. В статье сделан сравнительный анализ канонических Евангелий и апокрифического Евангелия от Петра, отмечены расхождения между ними. Высказано предположение о причинах признания этого Евангелия апокрифом. Евангелие от Петра не содержит темы спасения и искупления, которые важны в других христианских книгах. Отсутствуют также ссылки на пророчества, которые происходят в жизни Иисуса. Показано значение этого источника для изучения истории раннего христианства.

Ключевые слова: христианство, канонический, Евангелие от Петра, апокрифы.

Ihor Klymiv. Principal Divergences between the Canonical Gospels and the Gospel of Peter. The comparative analysis of the canonical Gospels and the apocryphal Gospel of Peter is done in the article. It indicates on the divergences between them. The supposition is outspoken about the reasons of acknowledgement of this Gospel as an apocryphal work. The Gospel of Peter does not contain the themes of the rescue and expiation, which are important in other Christian books. There are absent also references to the prophecies which take place in the fate of Jesus. The value of this work is shown as a source in the studying of the early Christianity history.

Key words: Christianity, canonical, the Gospel of Peter, apocryphal works.